

Kuşun gözünden bakınca hepimiz engelliyiz

■ Sariye Nur Dönmez

Bugüne kadar engelli bireylerin toplumdaki yeri konusunda çok şey söylendi. Kentlerin mimari yapısı, toplumun engelliye bakışı sorgulandı. Peki engelli bireyler kendilerine nasıl bakıyordu? Bu soru çerçevesinde Psikolog Doğan Cüceoğlu ile engelli bireyin psikolojisini konuştuk.

Sizin bakış açınızdan engelli kavramının tanımı nedir? Sizce kime ya da kimlere engelli denir?

Engelli kavramı bence işlevsel bir kavramdır, varoluşsal bir kavram değil. İşlevsel olarak baktığın zaman hepimiz engelliyiz. Kurbağanın gözünden bakarsan “Zıplamayı bilmiyorlar, ne biçim yaratık bunlar” der. Kuşun gözünden bakarsan, “Hiç uçamıyorlar” der. O bakımdan hepimiz engelliyiz. Sadece toplum gözünden, kendi standartlarına göre bir ayırım yapılmış, bir isim verilmiş durumda. Bu ismi verirken de bence, herhalde verebildikleri ismin en iyisini vermiş olmalılar. Aslında en uygunu ve tatlısı değil tabii ki. Varoluşsal olarak baktığın zaman hiç kimse engelli değil. Ben can ve öze baktığım zaman, özün evren kadar muhteşem geniş ve zengin olduğunu, orada bir engel olmadığını görüyorum. Bu sebeple bu kavramı sadece belirli bir işlevle ilgili olarak konuşurken kullanılabilecek bir kavram olarak görüyorum. Üzerinde de pek durduğum yok. Yine de engelliler için eğitim denildiğinde, hangi tür engelden bahsedildiğine ve hangi amaçla eğitim istenildiğine açıklık getiriliyor. Arkadaşım görme engelli denildiğinde ona göre kitap lazım, ona göre materyal lazım, işitme engelli dendiğinde ise ona göre farklı eğitim ortamları hazırlamak lazım demektir. Sözlükle ilgili bir durum olarak görüyorum bunu, varoluşla ilgili bir durum olarak görmüyorum.

Ebeveynler çocuklarının engelli olduğu gerçeğini nasıl kabul edebilirler? Anne ve babanın kabullenme süreci farklılık gösterir mi?

Anne ve babanın ne kadar olgun olup olmadığına göre sorunun cevabı değişir. Anne ve baba çocuğuyla olan ilişkisine mi yoksa toplumla olan ilişkisine mi önem veriyor? Bazıları çocuğuyla olan ilişkisine önem verir, el alem ne derse desin umurunda değildir. Çocuğunun doya doya yaşamasıyla ilgili elinden gelen her şeyi yapar ve bundan da gurur duyar. Çünkü varoluşa, öze odaklanmıştır. Esas yolculuğunun, yaşamının bu özde olduğunu düşünür, müthiş bir şükür duygusu içindedir. Hayatının anlamını o çocukla ilişkisinde bulmuştur. Bazı anne babalar ise kötü niyetten dolayı değil, ama gelişim aşamasında o noktaya gelememişlerdir, “El alem ne diyecek, bunların kardeşleri var, kardeşlerine de başka türlü bakarlar” diyerek, saklama yoluna giderler bu gerçeği. Ben seminerlerimde söylüyorum: “Türkiye’de 14’ünde ölmüş 70’inde gömülen çok insanlar var” diye. Onlar da ölmüşler, ama beden devam ediyorlar. Bizim kültürümüz bir yandan son derece kaba ve duyarsız olarak görülebilir ama tasavvuf ve Mevlana’nın geleneği içerisinde bakılırsa, son derece duyarlı bir kültürdür. Bunun okumuşlukla da alakası yok, nerde yetiştiğine bağlı, son derece saygılı olan hiç okuma-yazma bilmeyen insanlar ya da mevki makam sahibi olup da bu konuda son derece duyarsız insanlar karşımıza çıkabiliyor.

Yaşı küçük olan engelli bireye, engelinden dolayı yapamayacağı ya da yapmakta güçlük çekeceği durumlar nasıl anlatılmalıdır?

“Geliştiren Anne Baba” kitabımda iki tane kavram üzerinde çok duruyorum. İlki çocukla sohbet içerisinde olmak, diğeri de tanıklık. Çocukla sohbet içinde tanıklık kavramına çok önem veriyorum. Anne ve baba bilinçliyse eğer, o engelli dediğimiz çocukla öyle bir sohbet oluşturur, ona öyle bir tanıklık yapar ki, çocuk engelli olduğundan dolayı dışlanan bir tavır içerisine girmez. Yine o sohbet içinde öyle bir tanıklık yapılabilir ki, o çocuk diğerlerinin yapabildiği bazı şeyleri yapamadığı için kendisini aşağı görmek yerine; azmetmenin, mücadele etmenin, hedef koymanın, planlamanın ve uğraşmanın zevkini çıkarmaya başlayabilir. Bütün bunlar onun çevresinin ne kadar olgun olduğuna ve ne kadar bilinçli bir sevgi içerisinde sohbet edebileceğine bağlıdır.

Doğuştan engelli olan bir bireyin, durumunu kabullenmesi ve özgüven sahibi olabilmesi için aile ne tür katkılarda bulunmalıdır?

Burada yine bir kavram kullanacağım: “Tanıklık”. Anne ve baba çocuğun önem verdiği güçlü tanıklar. Çocuk neye tanıklık yapıyor? İnsanın iki doğası var: Bir tanesi dıştan gördüğünüz sosyal hayatın içerisine giren doğamız. Ben, buna “yüz” diyorum. Öbürü ise insanın özü: Buna da “can” diyorum. Canda özür yok, bütün mesele o dıştan görünenin ve içerdeki özün algılanması meselesi. Eğer aile içerdeki özü görüyor ve ona tanıklık yapıyorsa, o zaman insan insana konuşmak mümkün. Yani engelsiz ve engelli insan, insan insana konuşabilir. İnsan insana konuşulduğu zaman hayat anlam kazanır, yoluna girer ve devam eder.

Anne ve babanın çocuklarının sahip olduğu potansiyelin farkında olması, onların özünü görebilmesi çok önemli. O zaman soru şu oluyor: “Anne babanın çocuğun özünü görebilmesi için ne yapması lazım?”. Öncelikle kendi özünü görebilmesi lazım ve kendi özünü görebilmesi için de olgunlaşması lazım. Bu bir varoluş meselesi. Benim “Mış Gibi Yetişkinler” kitabımda değiştirdiğim gibi, insan biyo, psiko, sosyal ve aşkın bir yaratık. Biyolojik olarak olgunlaşmış, psikolojik olarak çocukluktan çıkacak, olgunlaşacak ondan sonra toplumda yerini bulacak hayatının anlamını keşfedecek, kültür robotu olmaktan çıkıp kendisi anlam vermeye başlayacak.

Sonradan bir engelle sahip olan birey travma sürecini nasıl daha kolay atlatabilir?

Bu sorunun cevabı aslında insan olmakla ilgili bir noktaya geliyor. “Onlar Benim Kahramanım” adlı kitabımda bu soruya cevap olacak nitelikte bir hikayeyi işledim. Engelli veya engelsiz kişinin gerçeği olması çok önemli. Sosyal çevreden önce bireyin kendisine iş düşüyor. Engelli veya engelsiz fark etmiyor, insan etki alanının farkında olmalı. Sahip oldukları için şükretmek duygusuyla, sahip olmadıkları için şikâyet etmek duygusu farklı duygulardır. Bu bilimsel bir olay değil, manevi bir bakış tarzı...

Sonradan engelli olan bir bireyde durumunu kabullenememesinden ötürü psikolojik rahatsızlık ortaya çıkabilir mi?

Kesinlikle çıkabilir. Çıkma olasılığı çok yüksek. Bu bakımdan bireyin ortamının farkında olması lazım; ama çıkmak

zorunda mı? Hayır. Yine sohbet içinde olmak ve tanıklık kavramlarına değineceğim. O kişiyle nasıl bir sohbet kuruyorsunuz ve nasıl tanıklık ediyorsunuz; yani o kişinin kaybettiği şeyler konusunda sürekli konuşsanız, “vah vah vah” dersiniz zamanla şu an içerisinde bulunduğu durumun güzelliklerini ve hoş yönlerini görmekte zorlanacaktır, göremez de. İnsanın hayatının anlamlı olması, kendisinin mutlu olabilmesi için başka neler var elinde ona baktığı zaman ortaya yeni şeyler çıkar.

Engelli birey eğer eve bağımlı ise yaşam motivasyonunu nasıl elde edebilir? Psikolojik destek için ne gibi tedaviler uygulanabilir?

Aslında bu soru diğer bireyler için de sorulabilir. Engelli insan diye ayrı bir kategori yok. İnsan ve ortam var. Eğer ortamı değiştirirsek engeller ortadan kalkıyor. Bütün mesele anlam verme sisteminde, engelli dediğimiz kişinin ve onun etrafındaki kişilerin gerçekçi olarak yapabileceklerinin farkında olmaları. Çevresinin, anne ve babasının “Şunları yapabiliriz” diyebileceği, görebileceği şeyler olması lazım. Birisi bireye bakıp sürekli acırsa, cümleleriyle sürekli bu acıyı dile getirirse, bir süre sonra bu bireyi etkiler. Çünkü olmayan bir şeye tanıklık yapıyor. Eğer bireyin içindeki ışıltının kaynağını keşfederseniz ve onu yayarsanız o zaman başka bir yolculuk başlar.

Ben buna gönlünün muradını keşfetmek diyorum. Gönlünün muradını keşfedip kolları sıvayıp yapabileceklerine doğru yola çıkmak... Önemli olan yeniden kişinin anlam verme çerçevesi içerisinde kendini nasıl gördüğü. Engelli diyorsun, neden? Koltuk değnekleriyle geziyor. Öbür taraftan bakıyorsun psikolojisi bozuk ve onun için koltuk değneği de yok... Yerlerde sürünüyor ama farkında değil. O nedenle, doğru algılayabilmek insanın özüne bakabilmek ve o öz çerçevesinde değerlendirmek önemli.

Değişik yaşlardaki engelliler engelini yaşa bağlı olarak farklı yaşıyor. Yaş farkı psikolojik olarak nasıl yansır?

Beklentimiz o ki küçük yaşta eğer bir kaza sonucu engel durumu ortaya çıkarsa uyum süreci daha kolay olur. Çünkü çocuğun, kendi kişiliğini oluşturduğu, toplumda ilişkiler ağını oluşturduğu geniş bir alan yok. O nedenle mevcut durum içerisindeki olanakları görüp ona göre geleceğe bakmaya başlar. 20’li yaşlarında olan bireye bakıldığında, nasıl bir meslek seçeceğiyle, dünyanın neresinde yaşayacağıyla, kimlerle ilişki kurabileceğiyle, gelir düzeyiyle ilgili bir sürü beklenti oluşturmuştur. Bu engellenme durumu beklentilerine ket vurmaya başladığında birey depresyona girer. Sonra yavaş yavaş şu soruyu sormaya başlar: “Hayatımın anlamlı ve mutlu olması için benim bu beklentilere ihtiyacım var mı?” İşte burada başlıyor olgunlaşma... Çünkü hayatın anlamlı değilse ve sen mutlu değilsen sahip olduğun şeyler sana anlam ve mutluluk getirmiyor. Anlam ve mutluluk varoluşla ilgili bir şey... Özünle ilgili bir şey.

Engelli birey durumunu kabullenememişse, bu anlaşılabilir mi?

Bireyi yakından tanıyanlar daha çabuk anlar diye düşünüyorum. Eninde sonunda anlaşılır. Biraz abartarak söylüyorum: “Kanatları olmayan bir kuş, kanatları varmış gibi uçmaya çalışırsa düşer; tekrar denerse, tekrar düşer.” En sonunda birisi der ki: “Hey görmüyor musun kanatların yok. Sen koşmayı öğrensen daha iyi olacak.” Engelli olan

biri engeli yokmuş gibi planlar yaparsa sürekli tökezler. Ona şöyle bir soruyla yaklaşılmalı, yapabileceğin güzel şeyler varken onun üzerinde durmak yerine, neden etki alanın içerisinde olmayan, yapması çok zor bir şeye yöneliyorsun? Bunun farkında mısın? Çünkü bazıları farkında olmadan yapıyor.

Engelli bireyin ergenlik sürecini sağlıklı bir şekilde atlatabilmesi ve ergenlik döneminin sonunda kendini birey olarak görmesi nasıl sağlanır?

Bence ergenlik konusu çok önemli... İlişkilerde tanıklığın altı boyutunun işler olması lazım. Tanıklığın altı boyutu: Bir, sen varsın. İki, sen cansın yani öteki değilsin, olduğun gibi kabul edecek birisi seni. Üç, değerlisin. Dört, ben sana güveniyorum, ara sıra hata yapabilirsin ama eninde sonunda öğrenirsin, doğruyu yaparsın. Beş, sevimlye lâyıksın, emek ve zaman ayırmaya değersin. Altı, biz hem birbirimize aitez hem de saygıdeğer birer bireyiz. Bunlar yerli yerine konursa ergen sorun yaşamaz. Kendini kabul eder. Güzel bir ilişki oluşur.

Engelli bireye acınmasının nedeni nedir?

Birey yetiştirilirken farkında olmadan, ebeveyne de anne babası tarafından bu şekilde söylendiği ve engelli yardıma muhtaçmış gibi gösterildiğinden dolayı; engelli birey yardıma muhtaçtır düşüncesi zihne yerleşiyor, öyle de devam ediyor. Bu, düşünüp taşınarak verilmiş bir karar değil. Otomatikman kültür robotu olmaktan gelen bir algılama ve davranış biçimi. Kültür, alttan alta “engelliye sürekli acı” ve “engelliye yardım et” mesajı veriyor. Oysa onun kişiliğini yok eden bir ilişki oluşturulduğundan ve engelli için yaşanabilecek bir ortam yaratma gerekliliğinin bilincinde değiller.

Sonradan engelli olan bireyin birinci dereceden yakınları kendi içerisinde bu durumla nasıl başa çıkabilir? Onların da psikolojik destek almaları gerekir mi?

Bence psikolojik destek almak bilinçlenme ve aydınlanma bakımından çok iyi bir şey. Böylelikle daha zengin bir sohbet kurmayı başarabilirler. Kendi aralarında sohbet ederek destek olabilirler. Bakış açılarının farkına vararak kültür robotluğunun farkına vararak, birer şahsiyet olma ve olgunlaşma yolunu keşfedebilirler. Böyle bir şey başa geldiği zaman birisinin farkına varması, kendi aralarında organize olmaları ve hep beraber bir danışmanlık sürecini başlatmaları çok iyi olur.

Engelli olduğu için bireye ebeveynleri tarafından fazla sorumluluk verilmiyorsa, ilerisi için nasıl sonuçlar doğabilir?

Aslında bu koruyucu tavır sevgiden geliyor. Ancak bunun sağlıklı bir sevgi olup olmadığı tartışılabilir. Çünkü sağlıklı sevgi çocuğu yaşama hazırlar. Koruyucu tavır içerisinde olduğunda, onu tehlikelerden koruyorsun ama sen ayrılıp gittiğinde o çocuk yaşama nasıl dans edeceğini bilmiyor. Yüzmesini bilmeyen birinin suya bırakılması gibi bir durum ortaya çıkıyor. Onun yavaş yavaş suya girmesi, suda çırpınması lazım, nasıl dalıp nasıl çıkacağını öğrenmesi gerekiyor. Sorumluluk duygusunu geliştirmek lazım. Koruyucu sevgi durumu farkında olmadan annelerin ve babaların kendi hayatlarını anlamlı kılmak için yaptıkları bir şey, çocuk bahane... Ama anne, babanın esas amacı, çocuğun hayata güçlü bir şekilde hazırlanması olmalıdır. Çocuğun engelli olması veya olmaması meselesi ayrı konu. Birçok engelli olmayan çocuğun annesi, babası böyle bir tavır içerisinde çocuklarını engelli olarak yetiştiriyorlar ama çocuk sorumluluk duygusunun farkında değil. Becerileri gelişmemiş ve hemen tökezliyor. Bu nedenle bir süre hayattan dayak yiyor ve sonunda öfkeli birisi haline geliyor.

Sizce, devletin engelli bireylere sağladığı olanaklar yeterli mi, Toplum bu konuda nasıl daha fazla bilinçlendirilebilir?

Bence Lokman Ayva’nın sayesinde son 6-8 yıldır engellilerle ilgili önemli hukuksal alt yapılar oluşturuldu. Görme engelli olarak Lokman Ayva’nın iki dönem milletvekili seçilebilmesi Türkiye’de bir ilk oluyor. Ve “Helal olsun” diyorum. Çok çabaladı, birçok yasanın değişmesine ve yeni yasaların çıkmasına vesile oldu. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı değişik derneklerle sürekli ilişki içerisinde. Türkiye Omurilik Felçiller Derneği ve Lokman Ayva’nın başında olduğu Ay Işığı Derneği çok faaller. Bunlar çok güzel örnekler.